

Pedro Pablo Ferrer-Gallego
Aurelio Peña Rivera

Flora endèmica
Riba-roja de Túria

‘Flora endémica Riba-roja de Túria’

Autores de los textos y adaptaciones de los mapas:

- Pedro Pablo Ferrer-Gallego. Doctor en Ciencias Biológicas. Centro para la Investigación y Experimentación Forestal (CIEF). Conselleria de Agricultura, Medio ambiente, Cambio Climático y Desarrollo Rural. Generalitat Valenciana.
- Aurelio Peña Rivera. Biólogo. Valenciana de Aprovechamiento Energético de Residuos (VAERSA). Parque Natural del Turia.

Autor de las fotografías:

- José Quiles Hoyo www.florasilvestre.es/mediterranea/
Fotografía de portada: *Lupinus mariae-josephae* (altramuz valenciano)
- Marcos Morales Peláez (fotografías página 77 y contraportada)

Apoyo de traducción:

- Marcos Morales Peláez. Biólogo y divulgador científico.
EcoRiba. M. I. Ayuntamiento de Riba-roja de Túria.
- Los mapas de distribución son adaptaciones de los mapas del visor cartográfico del Banco de Datos de Biodiversidad de la Comunidad Valenciana. cartoweb.cma.gva.es/visor/

Edita: M.I. Ayuntamiento de Riba-roja de Túria. EcoRiba.

Colaboran: Parque Natural del Túria. Banco de Datos de Biodiversidad de la Comunidad Valenciana.

Maquetación: Servicio Municipal de Publicaciones del Ayuntamiento de Riba-roja de Túria.

ISBN:

Imprime: Gráficas Viceber

‘Flora endèmica Riba-roja de Túria’

Autors dels textos i adaptacions dels mapes:

- Pedro Pablo Ferrer-Gallego. Doctor en Ciències Biològiques. Centre per a la Investigació i Experimentació Forestal (CIEF). Conselleria d’Agricultura, Medi Ambient, Canvi Climàtic i Desenvolupament Rural. Generalitat Valenciana.
- Aurelio Peña Rivera. Biòleg. Valenciana d’Aprofitament Energètic de Residus(VAERSA). Parc Natural del Túria.

Autor de les fotografies:

- José Quiles Hoyo www.florasilvestre.es/mediterranea/
Fotografia de portada: *Lupinus mariae-josephae* (tramussera)
- Marcos Morales Peláez (fotografies pàgina 77 i contraportada)

Support de traducció:

- Marcos Morales Peláez. Biòleg i divulgador científic.
EcoRiba. M. I. Ajuntament de Riba-roja de Túria.
- Els mapes de distribució són adaptacions dels mapes del visor cartogràfic del Banc de dades de Biodiversitat de la Comunitat Valenciana. cartoweb.cma.gva.es/visor/

Edita: M.I. Ajuntament de Riba-roja de Túria. EcoRiba.

Col·laboren: Parc Natural del Túria. Banc de Dades de Biodiversitat de la Comunitat Valenciana.

Maquetació: Servei Municipal de Publicacions de l’Ajuntament de Riba-roja de Túria.

ISBN:

Imprimix: Gràfiques Viceber

Flora endèmica
Riba-roja de Túria

Flora endèmica
Riba-roja de Túria

A les riberes del Túria, ha proliferat al llarg dels anys una notable i rica diversitat d'hàbitats i d'espècies de fauna i flora. El clima mediterrani, l'aigua i la terra fèrtil han contribuït al creixement de vegetació d'alt valor ecològic.

Es tracta dels nostres recursos naturals i paisatgístics. Aquells que tenim la sort d'haver nascut a una terra tan rica com és la del Parc Natural del Túria, tenim al nostre abast un patrimoni natural divers, singular i que forma una part fonamental de la nostra identitat com a poble.

Des de l'Ajuntament de Riba-roja reconeguem el valor i la importància dels nostres recursos paisatgístics, i treballem cada dia per un model de municipi sostenible, que ens permeta desenvolupar la nostra vida amb el menor impacte ambiental possible. Amb aquesta finalitat va nàixer el nostre projecte EcoRiba, que a hores d'ara és una de les iniciatives de avantguarda en matèria de dinamització paisatgística sostenible de la nostra Comunitat.

Per tot açò, no podem deixar de vore com una victòria que una publicació com aquesta veja la llum. De segur que contribuirà notablement a la difusió del coneixement de la nostra flora endèmica, i així, al foment del respecte cap a la nostra natura.

Com a alcalde de Riba-roja de Túria, m'agradaria mostrar el meu agraïment més sincer als autors, Aurelio Peña Rivera i Pedro Pablo Ferrer-Gallego, fer possible la publicació de tan valuós llibre, així com als tècnics municipals per la seua divulgació del nostres recursos naturals des del punt de vista ambiental, turístic i educatiu. De tot cor, espere que siguen moltes les persones afortunades que gaudisquen la seua lectura.

Robert Raga Gadea
Alcalde de Riba-roja de Túria

EcoRiba y la flora endémica de Riba-roja

El Ayuntamiento de Riba-roja de Túria, a través del proyecto EcoRiba, pretende dinamizar el territorio desde el conocimiento y preservación del paisaje. En este aspecto cabe destacar la importancia de su patrimonio natural, donde la flora endémica o endemoflora, si se me permite la expresión “nuestra flora más autóctona”, tiene un papel relevante por su carácter identitario. Cuestión que evidencia la necesidad de conocer y divulgar este conocimiento entre la población para despertar sensibilidades y sentimientos afectivos hacia este valioso patrimonio florístico.

En este sentido, desde EcoRiba, en el marco de las “*I Jornadas de Paisaje, Medio Ambiente y Sostenibilidad de Riba-roja de Túria*” (2016), se invitó a Aurelio Peña Rivera y a Pedro Pablo Ferrer-Gallego para que impartieran la ponencia: “*Endemismos ibéricos vegetales del Parque Natural del Túria. El caso de Riba-roja*”. Ambos son coautores del libro *Flora Vascular del Parc Natural del Túria* (Peña, Ferrer-Gallego, Riera, Fabado y Mateo, 2017). Su sabiduría en este campo y la pasión que transmiten por este tipo de flora nos alentó para que pudieran realizar el estudio de la flora endémica de nuestro municipio. El resultado ha sido un trabajo riguroso y científico, fácilmente comprensible por el público en general, que fomenta el conocimiento de nuestra endemoflora de manera muy didáctica.

Como Coordinador de EcoRiba quisiera agradecer a los autores todo el trabajo y esfuerzo reflejado en esta publicación, haciendo extensible este reconocimiento a las instituciones que han posibilitado que este libro llegue a la ciudadanía, con el deseo de que pueda contribuir, en un futuro no muy lejano, a la creación de microrreservas que permitan la protección de nuestra endemoflora.

Antonio José Morales Hernández

Índice / Índex

• Saludo / Salutació	05
• Prólogo / Pròleg	07
• Introducción / Introducció	11
• Mapa de Riba-roja de Túria	12
• Fichas / Fitxes	
- Cariofiláceas / Cariofil·làcies	14
- Cistáceas / Cistàcies	18
- Compuestas / Compostes	20
- Crucíferas / Crucíferes	26
- Labiadas / Labiades	28
- Leguminosas / Lleguminoses	48
- Primuláceas / Primulàcies	60
- Rubiáceas / Rubiàcies	62
- Scrofulariáceas / Scrofulariàcies	64
- Umbelíferas / Umbel·líferes	70
• Bibliografía / Bibliografia	73
• Índice alfabético de las especies / Índex alfabètic de les espècies	74

INTRODUCCIÓN

Endemismos.

Un endemismo vegetal es una planta cuya distribución mundial es muy restringida y no sobrepasa los límites de una determinada zona geográfica. Cuando hablamos de endemismos iberolevantininos nos referimos a especies que en todo el mundo sólo pueden encontrarse en el Levante español y su entorno.

Las plantas endémicas son exclusivas de un territorio y no existen en otros sitios del planeta; a menudo viven en zonas y condiciones exclusivas que no se dan en ningún otro lugar del mundo, y que han llegado hasta la actualidad gracias al uso y aprovechamiento tradicional que nuestros antepasados han mantenido en los ecosistemas naturales valencianos.

Es frecuente que las especies endémicas posean usos tradicionales, mantenidos secularmente. Por lo tanto, las especies endémicas son una parte fundamental de la cultura y personalidad de los pueblos donde viven: un tesoro natural mantenido siglo a siglo por nuestros antepasados desde los tiempos más remotos y transmitido hasta las generaciones actuales. Conservar las especies endémicas es respetar la cultura y tradiciones de cada pueblo o comarca donde habitan.

Estructura de la guía

- Un conjunto de fichas de especies vegetales endémicas iberolevantininas presentes en el término municipal de Riba-roja de Túria (Valencia) en valenciano y castellano.
- Las especies se presentan agrupadas por familias botánicas ordenadas alfabéticamente, según el nombre científico.
- Una pequeña referencia bibliográfica en la que se citan los libros y enlaces consultados para elaborar las fichas y otros interesantes para ampliar conocimientos.

INTRODUCCIÓ

Endemismes.

Un endemisme vegetal és una planta la qual té una distribució mundial molt restringida i no sobrepassa els límits d'una determinada zona geogràfica. Quan parlem d'endemismes iberollevantins ens referim a espècies que en tot el món només poden trobar-se en el Llevant espanyol i el seu entorn.

Les plantes endèmiques són exclusives d'un territori i no existeixen en altres llocs del planeta; sovint viuen en zones i condicions exclusives que no es donen en cap altre lloc del món, i que han arribat fins a l'actualitat gràcies a l'ús i aprofitament tradicionals que els nostres avantpassats han mantingut en els ecosistemes naturals valencians.

És freqüent que les espècies endèmiques posseïsquen usos tradicionals, mantinguts secularment. Per tant, les espècies endèmiques són una part fonamental de la cultura i personalitat dels pobles on visquen: un tresor natural mantingut segle rere segle pels nostres avantpassats des dels temps més remots i transmesos fins les generacions actuals. Conservar les espècies endèmiques és respectar la cultura i tradicions de cada poble o comarca on habiten.

Estructura de la guía

- Un conjunt de fitxes d'espècies vegetals endèmiques iberollevantines presents en el terme de Riba-roja de Túria (València).
- Les espècies es presenten agrupades per famílies botàniques ordenades alfabèticament, segons el nom científic.
- Una xicoteta referència bibliogràfica en la qual es citen llibres i enllaços consultats per a elaborar les fitxes i altres interessants per a ampliar coneixements.

- Un índice paginado de los nombres de las especies, comunes y científicos, para facilitar la consulta.

Estructura de las fichas

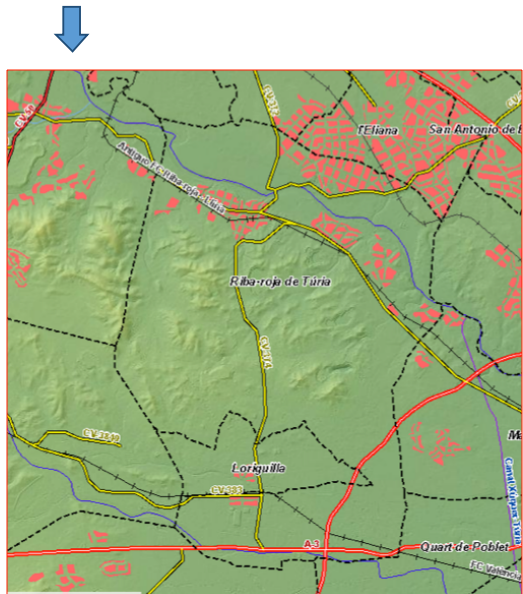
- En la parte superior de la ficha aparece el nombre de la familia botánica, el nombre científico y los nombres comunes de la planta, en ambas lenguas. A continuación se presentan la descripción, época de floración, tipo de hábitat, distribución y usos medicinales tradicionales de la planta u otros aspectos culturales – históricos. Se muestra también, un mapa de distribución en Riba-roja de Túria, adaptado del visor cartográfico del Banco de datos de Biodiversidad de la Comunidad Valenciana
- En la ficha se incluyen dos fotografías, casi siempre una de aspecto general y otra de detalle de la planta en cuestión.

- Un índex paginat dels noms de les espècies, comuns i científics, per a facilitar la consulta.

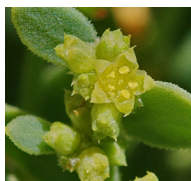
Estructura de les fitxes

- En la part superior de les fitxes apareix el nom de la família botànica, el nom científic i els noms comuns de la planta. A continuació es presenta la descripció, època de floració, tipus d'hàbitat, distribució i usos medicinals tradicionals de la planta o altres aspectes culturals – històrics. Es mostra també, un mapa de distribució de Riba-roja de Túria, adaptat del visor cartogràfic del Banc de dades de Biodiversitat de la Comunitat Valenciana.
- En la fitxa s'inclouen dos fotografies, quasi sempre, una d'aspecte general i altre de detall de la planta en qüestió.

**Fichas
de las especies**

**Fitxes
de les espècies**

Paronychia suffruticosa
Nevadilla, hierba de la sangre.
Sanguinària.

CARIOFILÀCEAS / CARIOFIL·LÀCIES

Hierba algo leñosa, de porte bajo, entre 10 y 30 cm de altura, que habita en claros de matorral, en lugares secos y soleados. Endemismo de amplia área iberolevantina, resulta muy rara en el término, localizada en la zona del Pic de l'Àguila. En el Parque Natural es bastante común, sobre todo en rodenos y arenas.

Es una planta erguida, con hojas coriáceas ovaladas, flores pequeñas rojizas agrupadas, apreciables a simple vista, a diferencia de otras plantas muy parecidas también llamadas nevadillas, que son hierbas tendidas en el suelo, con flores muy pequeñas ocultas por hojas especiales protectoras, blancas y brillantes.

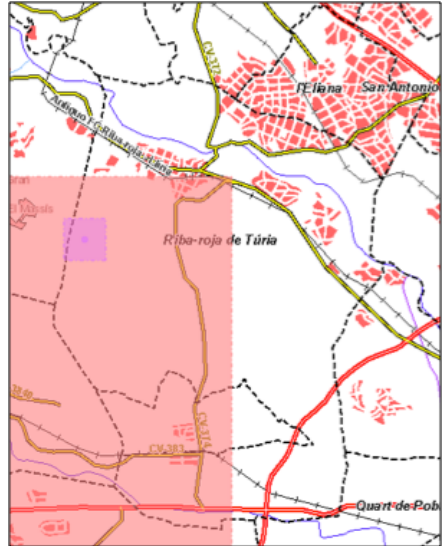
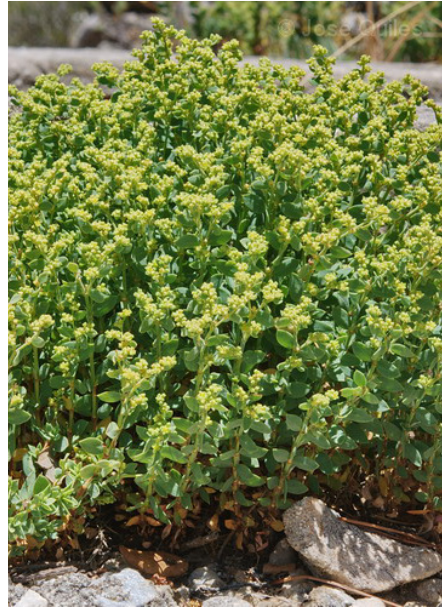
Planta más común y abundante en la provincia de Alicante, no tiene peligro su conservación, aunque en nuestro pueblo es muy rara.

Es medicinal, popularmente se utiliza como hipotensor y para "purificar la sangre".

Herba una mica llenyosa, d'estatura baixa, entre 10 i 30 cm, que habita en clars de matorral, en llocs secs i assolellats. Endemisme d'àmplia àrea iberollevantina, resulta molt estrany en el terme, localitzada en la zona del Pic de l'Àguila. En el Parc Natural és prou comú, especialment en rojos i arenes. És una planta erecta, amb fulles coriàcies ovalades, flors xicotetes rogenques agrupades, apreciables a simple vista, a diferència d'altres plantes molt paregudes, també anomenades "nevadillas", que són herbes esteses en terra, amb flors molt xicotetes ocultes per fulles especials protectores, blanques i brillants.

Planta més comú i abundant en la província d'Alacant, no té perill la seua conservació, tot i que en el nostre poble és molt rara.

És medicinal, popularment s'emptra com a hipotensor i per a "purificar la sang".

Silene mellifera
Silene pegajosa.
Colleja apegalosa.

CARIOFILÁCEAS / CARIOFIL·LÀCIES

Hierba que habita en suelos pedregosos, erguida, de 30 a 70 cm de altura, flores vistosas de color blanco o verdoso, tallo y hojas pegajosos y pelosos.

Común en las tres provincias de la Comunidad Valenciana, localizada en el entorno del Pic de l'Àguila y en El Rodeno.

Florece de abril a junio, tiene las flores viscosas y los tallos floridos largamente pedunculados.

Endemismo ibérico con amplia presencia en el sureste de la Península Ibérica.

Pertenece al grupo de las collejas, pero no es comestible como éstas.

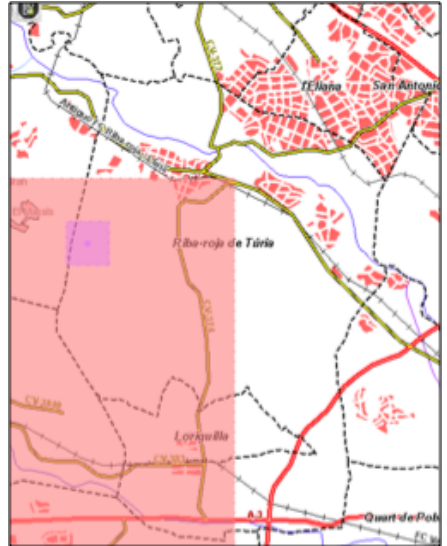
Herba que habita en sòls pedregosos, erecta, de 30 a 70 cm d'alçada, flors vistoses de color blanc o verdós, tija i fulles apegaloses i piloses.

Comú en les tres províncies de la Comunitat Valenciana, localitzada en l'entorn del Pic de l'Àguila i en El Rodeno.

Floreix d'abril a juny, té les flors viscoses i les tiges florides llargament pedunculades.

Endemisme ibèric amb àmplia presència en el sud-est de la Península Ibèrica.

Pertany al grup de les "collejas", però no és comestible com aquestes.

Fumana hispidula

Jarilla amarilla.

Setge

CISTÁCEAS / CISTÀCIES

Planta petita, leïosa, pertenciente a la família de les jaras, de flors vistoses, amarilles, fulles petites, linears, oposades, esparcides a lo largo del tallo.

Florece en verano, ampliament present en la Península Ibérica, ben representada en les províncies de València y Alicante, comú en el Parc Natural del Túria y en Riba-roja. Resulta freqüent en La Vallesa de Mandor, València la Vella, Mas d'Alcedo, Pic de l'Àguila, Muntanya dels Cara-sols, etc.

Entre les jarillas dominen les que tenen les flors amarilles pero també hay de flors blanques, caràcter que serveix, entre otros, para diferenciar les distintes espècies.

Formen part de infusions utilitzades para expulsar les pedres del riñón y aliviar los dolores de los cólicos.

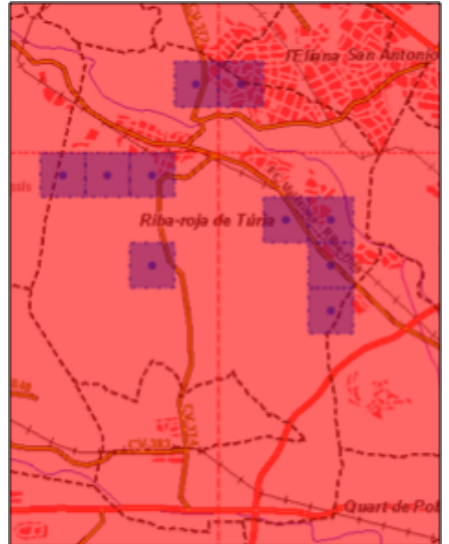

Planta xicoteta, llenyosa, pertanyent a la família de les xares, de flors vistoses, grogues, fulles xicotetes, linears, oposades, disposades al llarg de la tija.

Floreix en estiu, àmpliament present en la Península Ibérica, be representada en les províncies de València i Alacant, comú en el Parc Natural del Túria i en Riba-roja. Resulta freqüent en La Vallesa de Mandor, València la Vella, Mas d'Alcedo, Pic de l'Àguila, Muntanya dels Cara-sols, etc.

Entres les xares dominen les que tenen les flors grogues però també hi ha de flors blanques, caràcter que serveix, entre d'altres, per a diferenciar les distintes espècies.

Formen part d'infusions emprades per a expulsar pedres del ronyó i alleugerir els dolors de còlics.

Centaurea aguilellae

Centaurea.

Bracera, arbassera, centàurea.

COMPUESTAS / COMPOSTES

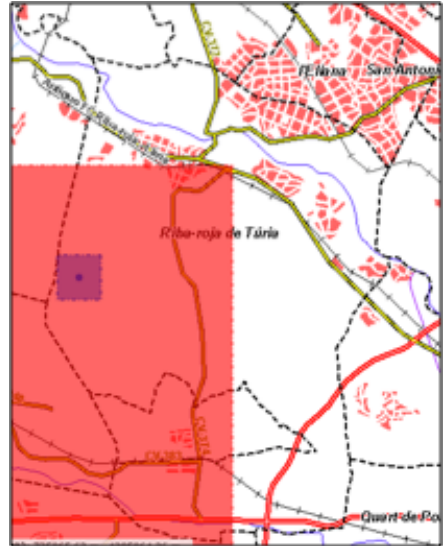
Endemismo exclusivo valenciano, descubierto recientemente, muy raro en el término, en el Parc Natural del Túria y en la Comunidad Valenciana.

Puede llegar a los 40 cm de altura, algo leñosa en la base, flores rosadas con parte inferior pinchosa, verde y cilíndrica dispuesta a modo de escamas, sus hojas son en su mayoría enteras.

Habita en el matorral seco, en suelos de rodénos. Localizada en la zona de El Rodeno de Riba-roja de Túria.

Su nombre se debe a Gonzalo Mateo Sanz y Manuel Benito Crespo Villalba en honor a D. Antoni Aguilera, botánico valenciano actual que fue director del Jardí Botànic de la Universitat de València.

Las tres centaureas endémicas que tenemos son difíciles de distinguir entre sí y se necesitan lupas y claves de determinación para identificarlas.

Endemisme exclusiu valencià, descobert recentment, molt estrany en el terme, en el Parc Natural del Túria i en la Comunitat Valenciana.

Pot arribar als 40 cm d'alçada, una mica llenyosa en la base, flors rosades amb part inferior punxosa, verda i cilíndrica disposada a mode d'escames, les seues fulles són majoritàriament senceres.

Habita en el matollar sec, en sòls rojos. Localitzada en la zona de El Rodeno de Riba-roja de Túria.

El seu nom es deu a Gonzalo Mateo Sanz y Manuel Benito Crespo Villalba en homenatge a D. Antoni Aguilera, botànic valencià que va ser director del Jardí Botànic de la Universitat de València.

Les tres centàurees endèmiques que tenim són difícils de distingir i es necessiten lupes per a identificar-les.

Centaurea beltrani

Centaurea.

Bracera, arbassera, centàurea.

COMPUESTAS / COMPOSTES

Habita en la Sierra de Espadán y en la Calderona y llega muy escasamente a nuestra zona, localizada en las partidas de La Santa y Pouet Tapat.

Endemismo exclusivo valenciano, vive tanto en suelos calizos como de rodénos, formando parte de matorrales y pastizales secos.

El nombre de la especie se debe a un botánico de Segorbe llamado Carlos Pau en homenaje a D. Francisco Beltrán, también botánico pero de Nules.

Tradicionalmente, las braceras se han utilizado como hipoglucemiantes, esto es, para rebajar la cantidad de azúcar en sangre y orina.

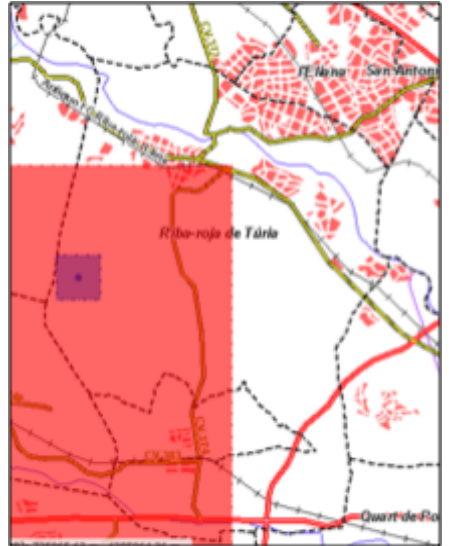

Habita en la Serra d'Espadà i en la Calderona i arriba molt escassament a la nostra zona, localitzada en les partides de La Santa i Pouet Tapat.

Endemisme exclusiu valencià, viu tant en sòls calcaris com de rojos, formant part de matollars i pasturatges secs.

El nom d'espècie se'l va posar un botànic de Segorb anomenat Carlos Pau en homenatge a D. Francisco Beltrán, també botànic però de Nules.

Tradicionalment, les braceres s'han emprat com a hipoglucemiantes, açò és, per a rebaixar la quantitat de sucre en sang i orina.

Centaurea saguntina
Centaurea de Calderona.
Bracera, arbassera

COMPUESTAS / COMPOSTES

Crece tanto en suelos calizos como de rodeños, aunque prefiere estos últimos.

Descrito de la Sierra Calderona, en pastizales trastocados, alcanza la zona de El Rodeño, en Riba-roja y Les Rodanes en Vilamarxant, ya en zonas de coscojar y de pinada.

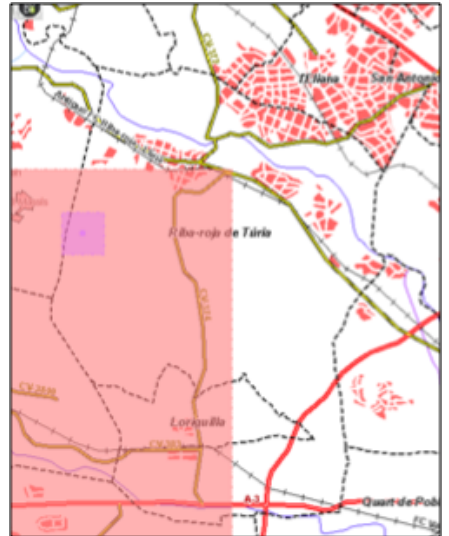
El nombre de especie se atribuye a D. Gonzalo Mateo y D. Benito Crespo, botánicos valencianos que estudiaron el género *Centaurea* en la Comunidad Valenciana. El nombre alude a su relativa abundancia en el este de la Sierra Calderona, proximidades de Sagunto.

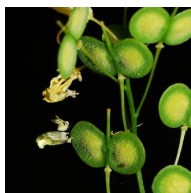

Creix tant en sòls calcaris com rojos, encara que prefereix aquests últims.

Descrita en la Serra Calderona, en pasturatges trastocats, arriba a la zona de El Rodeño, en Riba-roja i Les Rodanes en Vilamarxant, ja en zones de coscollar i de pineda.

El nom d'espècie s'atribueix a D. Gonzalo Mateo i D. Benito Crespo, botànics valencians que estudiaren el gènere *Centaurea* en la Comunitat Valenciana. El nom al·ludeix a la seua relativa abundància en l'est de la Serra Calderona, proximitats de Sagunt.

Biscutella carolipauana

Anteojos

Ulleres

CRUCÍFERAS / CRUCÍFERES

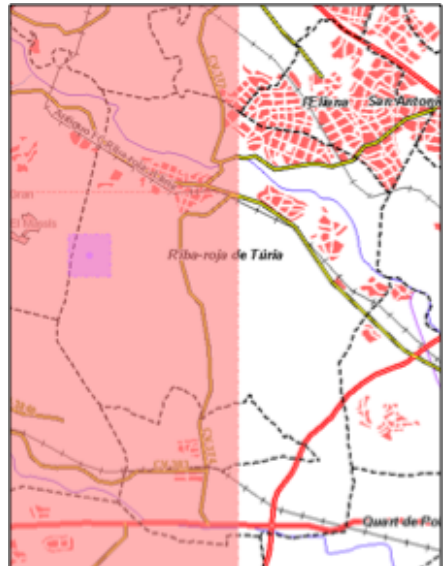

José Quiles 08

Hierba de flores amarillas, con 4 pétalos dispuestos en cruz (de ahí el nombre de la familia), hojas pequeñas y pelosas, frutos muy característicos compuestos por dos partes circulares unidas y que semejan unas gafas de cristales redondos.

Es un endemismo iberolevantino, también presente fuera de la Comunidad Valenciana, más común en la provincia de Castellón, llega hasta los montes del Parc Natural del Túria, en la zona de Les Rodanes, El Rodeno y Pic de l'Àguila.

Florece en primavera y principios de verano. Habita en el matorral, con y sin pinos, y en tomillares, suelos secos, rocosos y pedregosos. Las determinaciones de *Biscutella* resultan complicadas ya que hibridan entre las distintas especies, no siendo la única especie de este género presente en Riba-roja. De hecho, las citas que inicialmente fueron atribuidas a *B. calduchii* en Riba-roja se han incluido ahora en *B. carolipauana*.

Herba de flors grogues, amb 4 pètals disposats en creu (d'ahí el nom de la família), fulles xicotetes i piloses, fruits molt característics compostats per dos parts circulars unides i que assemblen unes ulleres de vidres rodons. És un endemisme iberollevantí, també present fora de la Comunitat Valenciana, més comú en la província de Castelló, arriba fins els monts del Parc Natural del Túria, en la zona de Les Rodanes, El Rodeno i Pic de l'Àguila.

Floreix en primavera i principis d'estiu. Habita en el matollar, amb i sense pins, i en timoners, sòls secs, rocosos i pedregosos. Les determinacions de *Biscutella* resulten complicades ja que hibriden entre les distintes espècies, no essent l'única espècie d'aquest gènere present en Riba-roja. De fet les cites que inicialment van ser atribuïdes a *B. calduchii* en Riba-roja han sigut incloses ara en *B. carolipauana*.

Rosmarinus officinalis
subsp. *valentinus*

Romero rastrero.

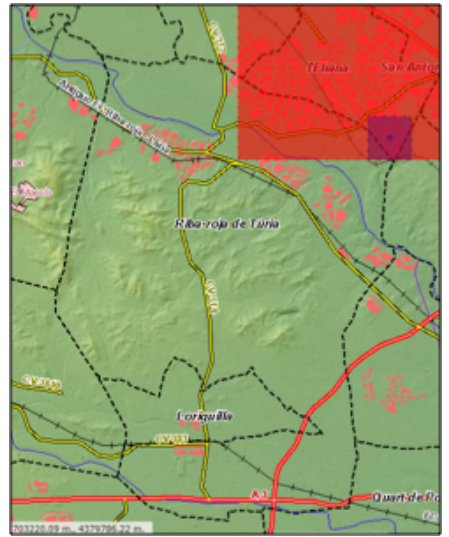
Romer, romaní

LABIADAS / LABIADES

Romero achaparrado que emite raíces en los tallos, de porte rastrero o colgante, recientemente descubierto en los montes de Paterna y Burjassot. Posteriormente encontrado también en Riba-roja de Túria y L'Elia. Sus flores son como las del romero normal, un poco más vistosas, de color violeta-azulado y azul claro casi blanco. Habita en lugares secos, matorral con y sin pinos, con preferencia en suelos arenosos. En Riba-roja está presente en La Vallesa de Mandor y Entrepins.

El rango de subespecie se atribuye al botánico valenciano Pedro - Pablo Ferrer Gallego y sus colaboradores que, además de las diferencias morfológicas demostraron las diferencias químicas con el romero normal. Estudios en curso podrían confirmar si los romeros rastreros son formas ancestrales y si han sido absorbidos genéticamente por las formas erguidas predominantes actuales. Existen romeros rastreros usados en jardinería que no pertenecen a esta subespecie, al asilvestrarse no conservan el porte rastrero, hecho demostrado con experiencias de trasplantes en condiciones naturales, a partir de esquejes enraizados de romeros rastreros ornamentales.

Romaní rabassut que emet arrels en les tiges, d'estatura "rastrera" o penjant, recentment descobert en els monts de Paterna i Burjassot. Posteriorment s'ha trobat també en Riba-roja de Túria i L'Elia.

Les seues flors són com les del romaní normal, una mica més vistoses, de color violeta-blavenc i blau quasi blanc. Habita en llocs secs, matollars amb i sense pins, amb preferència en sòls arenosos.

En Riba-roja està present en La Vallesa de Mandor i Entrepins.

El rang de subespècie s'atribueix al botànic valencià Pedro Pablo Ferrer Gallego i que, a més de les diferències morfològiques demostraren les diferències químiques amb el romaní normal. Estudis en curs podrien

confirmar si els romers rastrers són formes ancestrals i si han sigut absorbides genèticament per les formes erectes predominantment actuals.

Existeixen romers rastrers emprats en jardineria, que no pertanyen a aquesta subespècie, quan es torna silvestre no conserven l'estatura "rastrera", fet demostrat amb experiències de trasplantaments en condicions naturals, a partir d'esqueixos arrelats de romers rastrers ornamentals.

Satureja innota

Ajedrea.

Saboritja, sajolida, herba d'olives

LABIADAS / LABIADES

Endemismo de amplia área iberolevantina, presente sólo en España, en las provincias de Castellón, Valencia y Tarragona. Muy común en el Parc Natural del Túria y en Riba-roja, donde resulta muy abundante por las pinadas, matorrales y tomillares, también en medios rocosos y pedregosos tanto calizos como de rodено.

De porte leñoso, florece entre agosto y noviembre, flores blancas, hojas pequeñas, puntiagudas, ásperas, con glándulas amarillas.

Pertenece a una familia muy extendida, las labiadas, cuyo carácter más diferenciador es la corola de la flor, con dos labios desiguales. Otros caracteres son el tallo de sección cuadrangular, hojas opuestas y aromáticas. Planta muy aromática, medicinal, aperitiva y estimulante, usada desde muy antiguo para condimentar y para adobar las olivas.

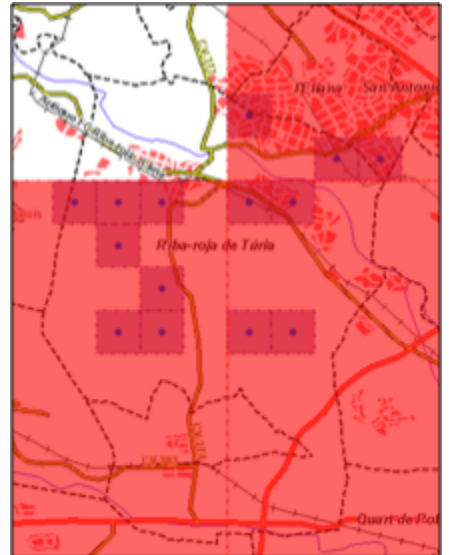

Endemisme d'àmplia àrea iberollevantina, present només en Espanya, en les províncies de Castelló, València i Tarragona. Molt comú en el Parc Natural del Túria i en Riba-roja, on resulta molt abundant per les pinades, matorrals i timoners, també en medis rocosos i pedregosos tant calcaris com de roig.

D'aspecte llenyós, floreix entre agost i novembre, flors blanques, fulles xicotetes, puntegudes, aspres, amb glàndules grogues.

Pertany a una família estesa, les labiades, les quals tenen un caràcter diferenciador que és la corol·la de la flor, com dos llavis desiguals. Altres caràcters són la tija de secció quadrangular, fulles oposades i aromàtiques.

Planta molt aromàtica, medicinal, aperitiva i estimulante, emprada des de fa molt de temps per condimentar i per a adobar les olives.

Sideritis juryi

Rabo de gato, rabogato.

Cua de gat, rabet de gat d'espiga llarga

LABIADAS / LABIADES

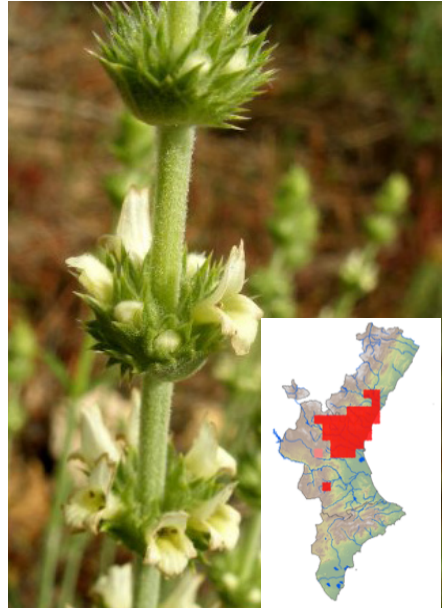
Arbusto pequeño, leñoso, aromático, con flores amarillentas dispuestas en grupos a lo largo de los tallos florales. Hojas opuestas, pequeñas, lineares, agudas y pelosas.

Florece entre marzo y junio,

Endemismo de la Comunidad Valenciana, presente en las provincias de Valencia y Castellón. Resulta frecuente en el Parc Natural del Túria. Su óptimo de distribución se sitúa al norte del río Turia, prefiriendo las áreas más cálidas próximas al litoral.

En Riba-roja existen buenas poblaciones, que aparecen en lugares secos y soleados, tanto de rodeno como calizos, en pinadas, matorral y tomillares.

Los rabogatos son plantas medicinales, muy usadas tradicionalmente en la comarca de Camp de Túria como estomacales, digestivas y depurativas, también para el reuma.

Arbust xicotet, llenyós, aromàtic, amb flors groguenques disposades en grups en tota la llargària de les tiges florals. Fulles oposades, xicotetes, linears, agudes i piloses.

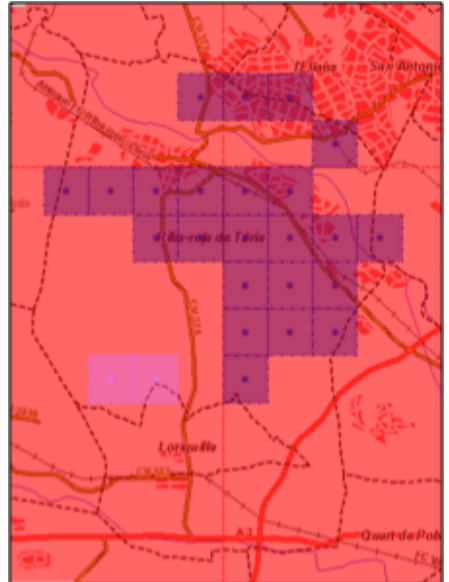
Floreix entre març i juny.

Endemisme de la Comunitat Valenciana, present en les províncies de València i Castelló. Resulta freqüent en el Parc Natural del Túria.

El seu òptim de distribució es situa al nord del riu Túria, preferint les àrees més càlides pròximes al litoral.

En Riba-roja existeixen bones poblacions, que apareixen en llocs secs i assolellats, tant de rojos com calcaris, en pinedes, matollars i timoners.

Les cues de gat són plantes medicinals, molt emprades tradicionalment en la comarca de Camp de Túria com estomacals, digestives i depuratives, també per al reuma.

Sideritis tragoriganum
subsp. *tragoriganum*

Rabo de gato, rabogato.

Cua de gat, rabet de gat

LABIADAS / LABIADES

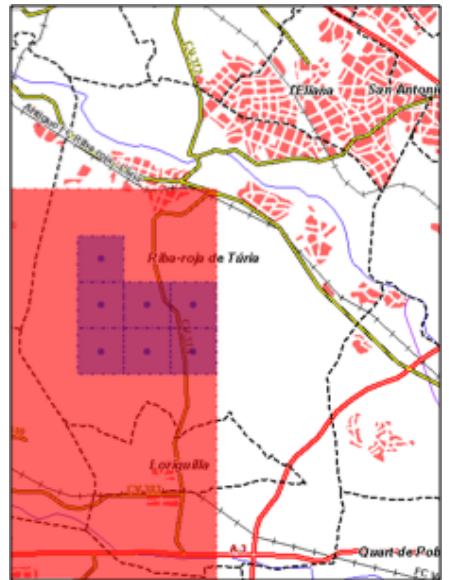
Este rabo de gato es muy parecido al anterior, un poco más alto y robusto, se diferencian en pequeños detalles de la flor, como el tamaño del cáliz o de la corola y la distancia entre los grupos de flores que es mayor en *Sideritis juryi*.

La época de floración empieza en marzo y se alarga hasta julio.

Su óptimo de distribución está al sur de Valencia y norte de Alicante, aunque se encuentra abundantemente en las tres provincias valencianas.

Vive habitualmente en los mismos hábitats que el anterior, aunque es menos abundante en el Parc Natural del Túria y Riba-roja (Barranc de Porxinos, La Basseta Blanca, La Canyada de la Senyoreta).

Las infusiones de hojas y flores de *Sideritis* facilitan la cicatrización y evitan las infecciones de las heridas.

Aquesta cua de gat és molt semblant a l'anterior, una mica més alta i robusta, es diferencien en xicotets detalls de la flor, com la grandària del calze o la corol·la i la distància entre els grups de les flors que és major en *Sideritis juryi*.

L'època de floració comença en març i s'allarga fins a juliol.

El seu òptim de distribució està al sud de València i nord d'Alacant, tot i que es troba abundantment en les províncies valencianes.

Viu habitualment en els mateixos hàbitats que l'anterior, encara que és menys abundant en el Parc Natural del Túria i Riba-roja (Barranc de Porxinos, La Basseta Blanca, La Canyada de la Senyoreta).

Les infusions de fulles i flors de *Sideritis* faciliten la cicatrització i eviten les infeccions de les ferides.

Teucrium capitatum
subsp. *gracillimum*

Tomillo blanco, zamarrilla.

Timó blanc, poliol.

LABIADAS / LABIADES

Subarbusto leñoso, aromático, hasta de 40 cm de altura, flores rosadas a veces casi blancas, hojas opuestas, pequeñas, pelosas, lobuladas muy finamente.

Vive en lugares secos, matorrales, pinadas, campos de secano abandonados.

Su distribución ocupa el sudeste de la Península Ibérica. Poco abundante en Riba-roja, observada en Mas d'Alcedo, El Mas de Traver y La Vallesa de Mandor.

Florece entre abril y julio.

Planta medicinal, utilizada contra los dolores reumáticos y los dolores de estómago (antidiarreico).

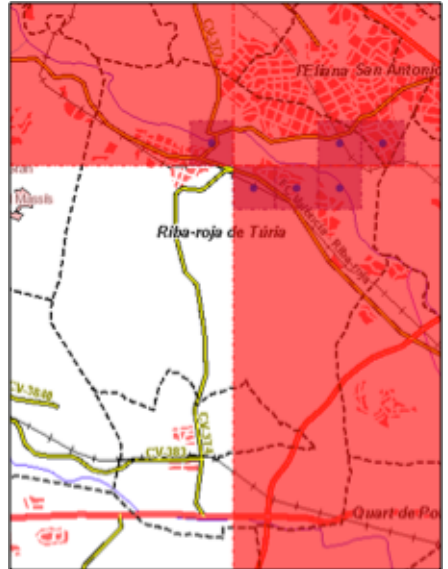
Subarbust llenyós, aromàtic, fins a 40 cm d'alçada, flors rosades a voltes quasi blanques, fulles oposades, xicotetes, piloses, lobulades de forma molt fina.

Viu en llocs secs, matollars, pinedes, camps de secà abandonats.

La seua distribució ocupa el sud-est de la Península Ibérica. Poc abundant en Riba-roja, observada en Mas d'Alcedo, El Mas de Traver i La Vallesa de Mandor.

Floreix entre abril i juliol.

Planta medicinal, emprada contra els dolors reumàtics i els dolors d'estómac (antidiarreic).

Teucrium dunense
subsp. *sublittorale*

Zamarrilla.

Timó blanc.

LABIADAS / LABIADES

Planta perenne, leñosa, aromática, perteneciente al difícil género *Teucrium*, muy bien representado en nuestro término, que puede llegar a medir 30 o 40 cm de alzada, flores blancas en glomérulos.

Habita lugares soleados, de suelo arenoso, en las comarcas de Camp de Túria y en áreas interiores de L'Horta. Fue descubierta recientemente, en el año 2015, en La Pobla de Vallbona y Paterna por P. Pablo Ferrer Gallego y colaboradores. Su distribución aún no ha sido bien estudiada pero la hemos localizado en La Vallesa de Mandor, dentro del término de Riba-roja.

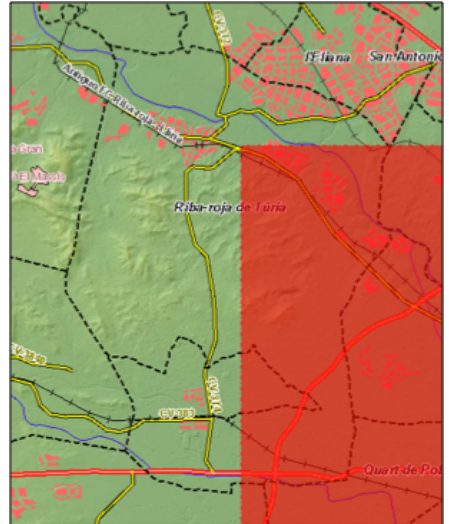
Se diferencia de la subespecie tipo *T. dunense* subsp. *dunense*, común en las tres provincias, habitante de las dunas del litoral principalmente, por su talla menos elevada y tallos más finos.

Planta perenne, llenyosa, aromàtica, pertanyent al difícil gènere *Teucrium*, molt bé representat en el nostre terme, que pot arribar a mesurar 30 o 40 cm d'alçada, flors blanques en glomèruls.

Habita llocs assolellats, de sòl arenós, en les comarques de Camp de Túria i en àrees interiors de L'Horta. Va ser descoberta recentment, en l'any 2015, en la Pobla de Vallbona i Paterna per P. Pablo Ferrer Gallego i col·laboradors. La seua distribució encara no ha sigut ben estudiada però l'hem localitzat en La Vallesa de Mandor, dins del terme de Riba-roja.

Es diferencia de la subespècie tipus de *T. dunense* subsp. *dunense*, comú en les tres províncies, habitant de les dunes del litoral principalment, per la seua talla menys elevada i tiges més fines.

Teucrium edetanum

Tomillo macho, zamarrilla.

Timó mascle, poliol mascle.

LABIADAS / LABIADES

Endemismo exclusivo de la provincia de Valencia, toda la población mundial de esta especie se distribuye entre los términos municipales del Parc Natural del Túria y colindantes. Muy abundante a la izquierda del río Túria, desde Lliria a Bétera, también en Riba-roja se encuentra con facilidad.

Flores blancas, hojas pelosas con el margen revuelto, vive en matorrales y espartales en suelos secos. Es más alto y robusto que los otros dos *Teucrium* citados.

Frecuente en La Vallesa de Mandor, Entrepins, Barranc de Porxinos, Muntanya dels Cara-sols, Mas d'Alcedo y Els Algepsars.

Planta protegida por el Gobierno Valenciano ("Vigilada").

Planta aromática, emblemática de los montes de Camp de Túria, ha sido utilizada como medicinal, con las mismas virtudes que sus otros congéneres citados.

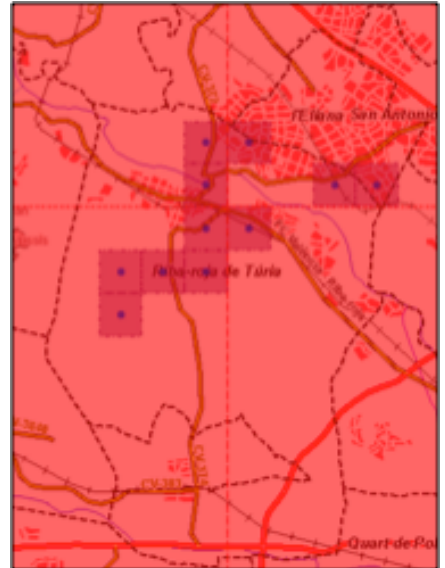
Endemisme exclusiu de la província de València, tota la població mundial d'aquesta espècie es distribueix entre els termes municipals del Parc Natural del Túria i l'indar. Molt abundant a l'esquerra del riu Túria, des de Lliria a Bètera, també en Riba-roja es troba amb facilitat.

Flors blanques, fulles piloses amb el marge revolut, viu en matollars i espartars en sòls secs. És més alt i robust que la resta de *Teucrium* citats.

Freqüentment en La Vallesa de Mandor, Entrepins, Barranc de Porxinos, Muntanya de Cara-sols, Mas d'Alcedo i Els Algepsars.

Planta protegida pel Govern Valencià ("Vigilada").

Planta aromàtica, emblemàtica dels monts de Camp de Túria, ha sigut emprada com a medicinal, amb les mateixes virtuts que els seus altres congèneres citats.

Teucrium ronnigeri

Zamarrilla amarilla.

Poliol groc, poliol valencià.

LABIADAS / LABIADES

Zamarrilla con flores amarillas, condensadas en grupos terminales al final de los tallos, tallos muy pelosos, amarillo-grisáceos, de olor característico, como de incienso.

Habita en matorrales secos, calcícolas, también en rodénos.

Bastante abundante en el término de Riba-roja: Barranc de Porxinos, El Rodeno, Muntanya dels Cara-sols, El Mas de Traver, La Basseta de Martí, La Cisterneta y Cova del Colom.

Al igual que las otras zamarrillas es aromática y medicinal, indicada especialmente para tratar inflamaciones intestinales y las almorranas.

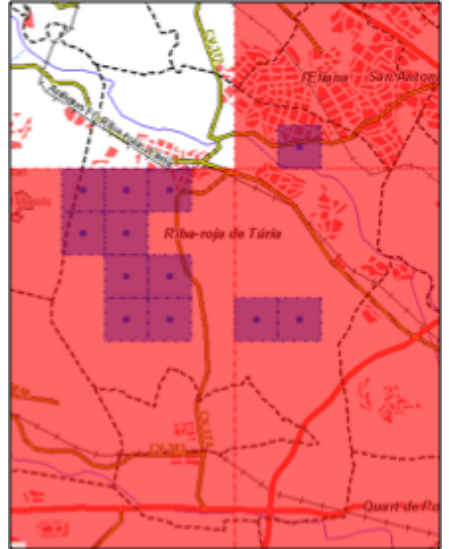

Poliol amb flors grogues, condensades en grups terminals al final de les tiges, molt piloses, grogues-grisenques, d'olor característic, com a encens.

Habita en matollars secs, calcaris, també en rojos.

Prou abundant en el terme de Riba-roja: Barranc de Porxinos, El Rodeno, Muntanya dels Cara-sols, El Mas de Traver, La Basseta de Martí, La Cisterneta i Cova del Colom.

A l'igual que les altres "zamarillas" és aromàtica i medicinal, indicada especialment per a tractar inflamacions intestinals i hemorroides.

Thymus piperella

Pebrella.

Pebrella, herba d'olives.

LABIADAS / LABIADES

Mata leñosa, muy ramificada, de 10 a 40 cm de alzada, hojas opuestas verdes, ovadas, flores rosadas dispuestas en inflorescencia terminal. Toda la planta tiene un olor característico e inconfundible.

Florece desde julio a noviembre.

Endemismo de la Comunidad Valenciana y territorios limítrofes, abunda sobre todo en la provincia de Valencia y norte de la de Alicante. Crece en matorrales sobre suelos pedregosos calizos, a veces sobre rocas e incluso en las pinadas.

En Riba-roja es medianamente abundante, sobretudo en Els Pous, València la Vella, La Vallesa de Mandor, Barranc de Porxinos y La Basseta Blanca.

Es una planta muy popular, tanto por sus usos culinarios como medicinales. Se utiliza en salmuera para aromatizar las olivas verdes junto con la ajedrea, también en los gazpachos como condimento. La infusión, añadiendo rabogato, se utiliza para lavar las heridas.

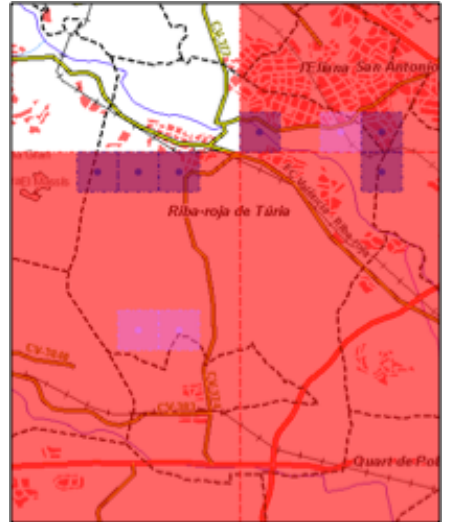
Mata llenyosa, molt ramificada, de 10 a 40 cm d'alçada, fulles oposades verdes, ovades, flors rosades disposades en inflorescència terminal. Tota la planta fa una oloreta molt particular i coneguda.

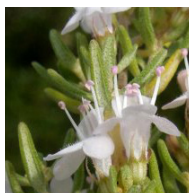
Floreix des de juliol a novembre.

Endemisme de la Comunitat Valenciana i territoris limítrofes, abunda especialment en la província de València i nord d'Alacant.

Creix en matollars a sobre de sòls pedregosos calcaris, a voltes en roques i fins i tot en pinedes. En Riba-roja és mitjanament abundant, especialment en Els Pous, València la Vella, La Vallesa de Mandor, Barranc de Porxinos i La Basseta Blanca.

És una planta molt popular, tant per usos culinaris com medicinals. S'emptra en salmorra per a aromatitzar les olives verdes junt amb la sajolida o herba d'olives, també en els gazpachos com a condiment. La infusió, afegint cua de gat, s'emptra per rentar les ferides.

Thymus vulgaris
subsp. aestivus

Tomillo.

Farigola, timó, timonet.

LABIADAS / LABIADES

Pequeña mata leñosa, de hasta 50 cm de altura, muy aromática, hojas opuestas, lanceoladas, lineares, con el envés peloso. Flores rosadas o blancas, dispuestas en inflorescencia alargada, a diferencia de la subespecie vulgaris, de inflorescencias globosas.

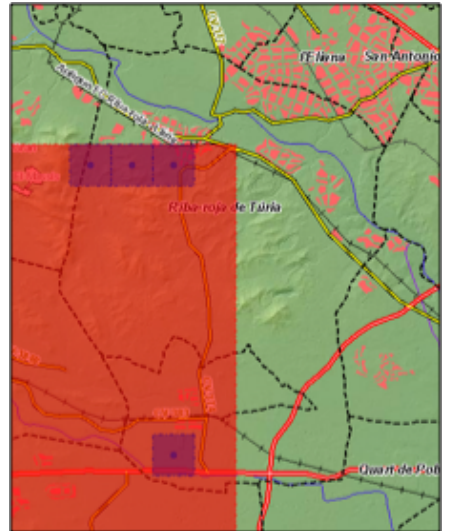
Florece de mayo a septiembre, a diferencia de la otra subespecie que puede florecer todo el año pero sobretudo en otoño y principios de primavera.

Se cría en claros de matorral, campos de secano abandonados, normalmente en lugares muy soleados y secos.

Endemismo de la Comunidad Valenciana y territorios limítrofes

En Riba-roja está localizada en El Racó Fosc, Barranc de Porxinos, La Mallada y en el Polígono industrial.

Los tomillos son plantas medicinales, muy populares, desinfectantes, de acción antibacteriana, uso tradicional contra la faringitis ("per a la gola farigola").

Xicoteta mata llenyosa, de fins a 50 cm d'alçada, molt aromàtica, fulles oposades lanceolades, linears, amb el revés pilós. Flors rosades o blanques, disposades en inflorescència allargada, a diferència de la subespècie vulgaris, d'inflorescències globoses.

Floreix de maig a setembre, a diferència de l'altra subespècie que pot florir tot l'any però especialment en tardor i principis de primavera. Creix en clars de matollar, camps de secà abandonats, normalment en llocs molt assolellats i secs.

Endemisme de la Comunitat Valenciana i territoris limítrofes.

En Riba-roja està localitzada en El Racó Fosc, Barranc de Porxinos, La Mallada i en polígon industrial.

Els timons són plantes medicinals, molt populars, desinfectants, d'acció antibacteriana, ús tradicional contra la faringitis ("per a la gola farigola").

Anthyllis lagascana

Albaida sedosa, albada sedosa.

Albaida rosa.

LEGUMINOSAS / LLEGUMINOSAS

Arbusto leñoso, de 30 a 80 cm de altura, hojas compuestas de 3 a 5 folíolos, grisáceos como las ramas, flores grandes (cerca de 1 cm) en grupos de 3 a 7, pétalos de color crema o blancos que cambian a rosados con el tiempo, a veces de color púrpura. Frutos en legumbre, pequeños, con una sola semilla normalmente. Las flores son las típicas de la familia Leguminosas, la de las habas, guisantes, alfalfa, acacias, etc. Tienen 5 pétalos dispuestos de forma característica que recuerda a las alas de las mariposas (corola papilionácea). Se cría en las pinadas, espartales, matorral seco, a veces en descampados o en terrenos removidos.

Su distribución en la Península Ibérica se limita a las provincias de Valencia, Alicante, Murcia y Albacete. También está en Argelia (África). En nuestra zona abunda en Paterna (La Canyada, La Vallesa de Mandor), San Antonio de Benagéber, L'Elia (Entrepins) y Riba-roja de Túria (La Vallesa de Mandor), siempre en la margen izquierda del Túria.

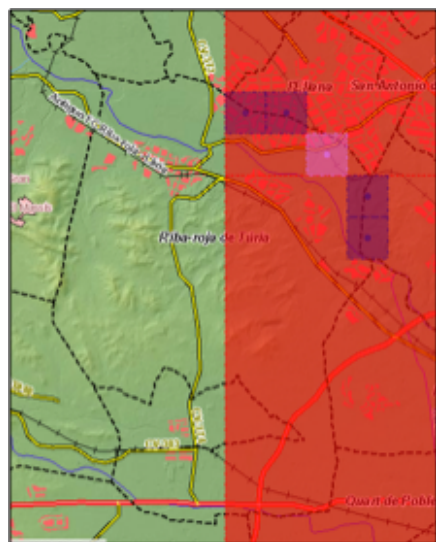
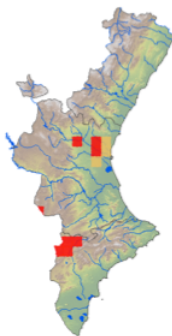
Especie considerada "Protegida no catalogada" para su conservación, debido al proceso urbanizador de nuestro territorio.

Arbust llenyós, de 30 a 80 cm d'alçada, fulles oposades de 3 a 5 folíols, grisencs com les branques, flors grans (prop d'1 cm) en grups de 3 a 7, pètals de color crema o blancs que canvien a rosats amb el temps, a voltes de color púrpura. Fruit en llegum, xicotets, amb una sola llavor normalment.

Les flors són les típiques de la família Lleguminoses, la de les faves, pèsols, alfals, acàcies, etc. Tenen 5 pètals disposats de forma característica que recorda a les ales de les papallones (corol·la papilionàcia).

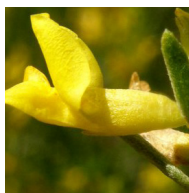
Creix en les pinedes, espartars, matollar sec, a voltes en descampats o terrenys remoguts.

La seua distribució en la Península Ibérica es limita a les províncies de València, Alacant, Múrcia i Albacete. També està en Algèria (Àfrica).

En la nostra zona abunda en Paterna (La Canyada, La Vallesa de Mandor), San Antonio de Benagéber, L'Elia (Entrepins) i Riba-roja de Túria (La Vallesa de Mandor), sempre en el marge esquerre del Túria.

Espècie considerada "Protegida no catalogada" per a la seua conservació, degut al procés urbanitzador del nostre territori.

Anthyllis terniflora

Albaida de espiga fina.

Albaida fina, botja fina.

LEGUMINOSAS / LLEGUMINOSAS

© José Quiles

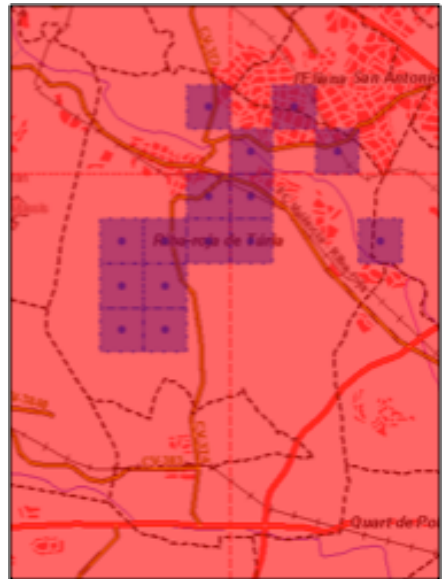
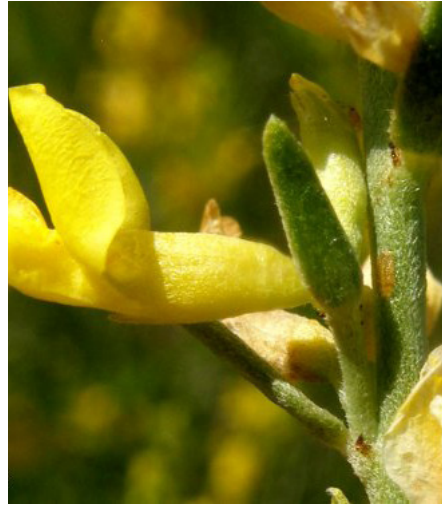
Arbusto de hasta 1 m de alzada, con ramas erectas, hojas enteras, unifoliadas, lanceoladas, de color verde, flores amarillas reunidas en largas espigas al final de las ramas, frutos muy pequeños de forma ovoidea.

Florece entre abril y junio.

Se parece mucho a la albaida, *Anthyllis cytisoides*, esta última no endémica y también abundante en Riba-roja, pero que tiene las hojas trifoliadas, las flores más grandes y la espiga más ancha, además de otros caracteres como la pelosidad en cáliz y ramas.

Habita en los espartales, tomillares, matorrales e incluso pinadas, en lugares semiáridos, soleados, de suelos calizos más o menos arenosos.

Endemismo del sudeste peninsular, más frecuente en la provincia de Alicante y que en Valencia tiene las mejores poblaciones entre Paterna y Riba-roja, donde es muy abundante, sobre todo en La Vallesa de Mandor, Els Pous, València la Vella, Entrepins y Barranc de Porxinos.

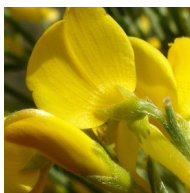
Arbust de fins a 1 m d'alçada, amb branques erectes, fulles senceres, unifoliades, lanceolades, de color verd, flors grogues reunides en llargues espigues al final de les branques, fruits molt xicotets de forma ovoïdal.

Floreix entre abril i juny.

Es pareix molt a l'albaida *Anthyllis cytisoides*, aquesta última no endèmica i també abundant en Riba-roja, però que té les fulles trifoliades, les flors més grans i l'espiga més ampla a més d'altres caràcters com la pilositat en el calze i branques.

Habita en els espartars, timoners, matollars i fins i tot pinedes, en llocs semiàrids, assolellats, de sòls calcaris més o menys arenosos. Endemisme del sud-est peninsular, més freqüent en la província d'Alacant i que en València té les millors poblacions entre Paterna i Riba-roja, on és molt abundant,

especialment en La Vallesa de Mandor, Els Pous, València la Vella, Entrepins i Barranc de Porxinos.

Genista valentina

Retama, genista, hiniesta.

Ginesta de graneres, ginestell.

LEGUMINOSAS / LLEGUMINOSAS

Arbusto leñoso, de hasta 1,5 m de altura, de color verde oscuro, ramas flexibles, sin hojas o muy pocas pequeñas, sentadas, elípticas, flores amarillas, inflorescencia alargada (6-15 flores), legumbre alargada (1 cm), sedosa.

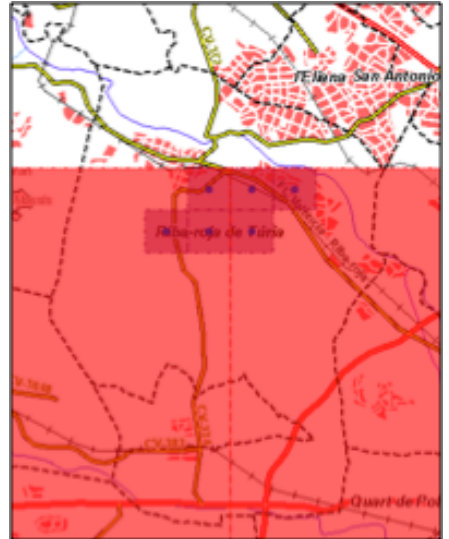
Florece entre abril y julio.

Habita en suelos calizos, profundos, formando parte de matorrales y al borde de las pinadas, en ambientes semiáridos.

Endemismo valenciano y de áreas colindantes, falta en Castellón y sólo está presente en Valencia, Alicante y Albacete en toda la Península Ibérica.

Bastante frecuente en Riba-roja, abunda en los matorrales del centro del término, El Mas de Traver, Muntanya dels Cara-sols y Barranc de la Pedrera.

Se ha utilizado para hacer escobas y actualmente se utiliza en jardinería por su resistencia a la sequía.

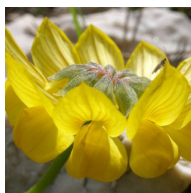
Arbust llenyós de fins a 1,5 m d'alçada, de color verd fosc, branques flexibles, sense fulles o molt xicotetes, sèssils, el·líptiques, flors grogues, inflorescència allargada (6-15 flors), llegum allargada (1 cm), sedosa.

Floreix entre abril i juny.

Habita en sòls calcaris, profunds, formant part de matollars i en el marge de les pinedes, en ambients semiàrids.

Endemisme valencià i d'àrees limítrofes, falta en Castelló i només està present en València, Alacant i Albacete en tota la Península Ibèrica. Prou freqüent en Riba-roja, abunda en els matollars del centre del terme, El Mas de Traver, Muntanya de Cara-sols i Barranc de la Pedrera.

S'ha emprat per fer graneres i actualment s'empra en jardineria per la seua resistència a la sequera.

Hippocrepis bourgaei

Hierba de la herradura.

Ferraduras, herba del ferro.

LEGUMINOSAS / LLEGUMINOSAS

Mata de base leñosa, poco ramificada, que emite todos los años brotes herbáceos, tallos angulosos, pelosos, hojas compuestas de 3 a 8 pares de foliolos, la mayoría basales. Flores de corola amarillo, con venas purpúreas en el dorso del pétalo mayor, las flores se agrupan formando una corona apical pedunculada. Los frutos son muy característicos, en forma de legumbres aplanadas, de hasta 3 cm de longitud, rectos o algo curvados.

Florece entre febrero y julio.

Se cría en tomillares y matorrales secos, sobre suelos calizos.

Endemismo del sudeste peninsular, falta en Castellón y llega hasta Valencia y Alicante, también está en Murcia y Albacete.

Sus nombres populares y el científico de género se deben al parecido de los frutos con las herraduras de los caballos.

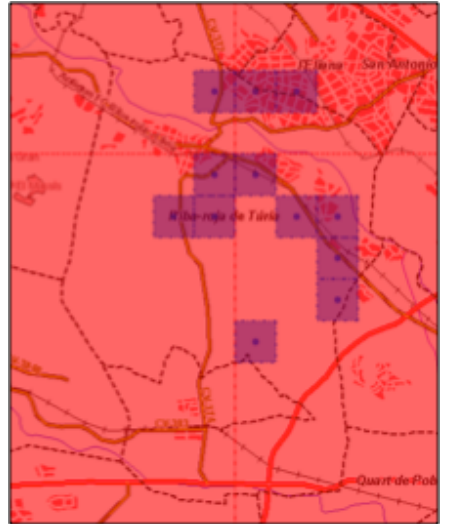
Matoll de base llenyosa, poc ramificat, que emet tots els anys brots herbacis, tiges anguloses, piloses, fulles composades de 3 a 8 parells de folíols, la majoria basals. Flors de corol·la groga, amb venes purpúries en el dors del pètal major, les flors s'agrupen formant una corol·la apical pedunculada. Els fruits són molt característics, en forma de llegums aplanades, de fins a 3 cm de longitud, rectes o una mica corbats.

Floreix entre febrer i juliol.

Creix en timoners i matollars secs, a sobre de sòls calcaris.

Endemisme del sud-est peninsular, falta en Castelló i arriba fins a València i Alacant, també està en Múrcia i Albacete.

Els seus noms populars i el científic del gènere es deuen al paregut dels fruits amb les ferradures dels cavalls.

Lupinus mariae-josephae

Altramuz valenciano.

Tramussera.

LEGUMINOSAS / LLEGUMINOSAS

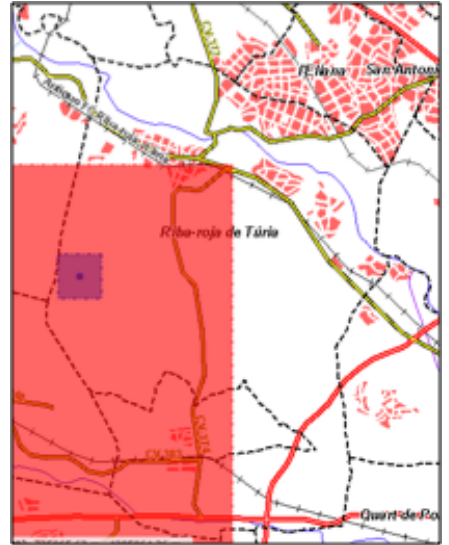
Hierba de hasta 50 cm de alzada, pelosa, con hojas palmeadas formadas por 5-7 foliolos, pelosos por el envés, flores grandes en grupos numerosos, alargados, terminales, corolas de color blanco que cambia a rosado con el tiempo. Frutos de hasta 6 cm, con de 1 a 5 semillas.

Habita en suelos calizos, formando parte de los claros de espartales, matorrales secos y laderas rocosas. Los otros altramuces ibéricos muestran apetencias diferentes (clima lluvioso, suelos ácidos).

Actualmente endemismo exclusivo valenciano, con poblaciones disjuntas en Valencia y Alicante. La población de Riba-roja de Túria se descubrió en 2016, en la loma de la Cova del Colom y es la cita más norteña para la especie.

Especie protegida por el Gobierno Valenciano, categoría de "Vulnerable".

Las canteras, las urbanizaciones, fluctuaciones climáticas y la vegetación espesa constituyen amenazas peligrosas para la conservación y expansión de la especie.

Herba de fins a 50 cm d'alçada, pilosa, amb fulles palmejades formades per 5-7 folíols, piloses pel revés, flors grans en grups nombrosos, allargades, terminals, corol·les de color blanc que canvia a rosat amb el temps. Fruits de fins a 6 cm, amb d'1 a 5 llavors.

Habita en sòls calcaris, formant part dels clars d'espartars, matollars i vessants rocoses. Les tramusseres ibèriques mostren apetències diferents (clima plujós, sòls àcids).

Actualment, endemisme exclusiu valencià, amb poblacions disjunctes en València i Alacant.

La població de Riba-roja de Túria es va descobrir en 2016, en la lloma de la Cova del Colom i és la cita més al nord per a l'espècie. Espècie protegida pel Govern Valencià, categoria de "Vulnerable".

Les canteres, les urbanitzacions, fluctuacions

climàtiques i la vegetació espessa constitueixen una amenaça perillosa per a la conservació i l'expansió de l'espècie.

Onobrychis stenorrhiza

Esparceta silvestre, pipirigallo.

Pipirella, trepadella.

LEGUMINOSAS / LLEGUMINOSAS

Foto: José Quiles

Hierba de hasta 50 cm de altitud, de tallos postrados o erguidos, hojas compuestas de 5-13 pares de folíolos, con peciolo largo, la mayoría basales, inflorescencias terminales, flores rosadas con venas rojas. Florece entre abril y agosto.

Se cría en claros de matorral y tomillares, sobre suelos calizos semiáridos.

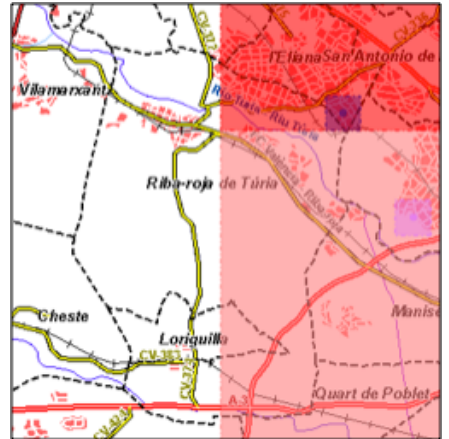
Endémico del sudeste de la Península Ibérica, en la Comunidad Valenciana es mucho más abundante en Alicante, ya que en Valencia sólo ocupa parte de la comarca Camp de Túria; en Riba-roja sólo lo hemos observado en La Vallesa de Mandor.

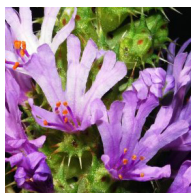

Herba de fins a 50 cm d'alçada, de tiges postrades o erectes, fulles composades de 5-13 parells de folíols, amb pecíol llarg, la majoria basals, inflorescències terminals, flors rosades amb venes roges. Floreix entre abril i agost.

Creix en clars de matollars i timoners, a sobre de sòls calcaris semiàrids.

Endèmic del sud-est de la Península Ibèrica, en la Comunitat Valenciana és molt més abundant en Alacant, ja que en València només ocupa part de la comarca Camp de Túria; en Riba-roja només l'hem observat en La Vallesa de Mandor.

Coris monspeliensis

**Hierba pincel, pincel,
hierba de las úlceras.**

Farigola borda, pinzell.

PRIMULÁCEAS / PRIMULÁCIÉS

Hierba perenne, semileñosa, de 10 a 20 cm de alçada, a veces tendida, tallo recto, frondoso, hojas muy pequeñas, lineares, con y sin dientes, dispuestas a lo largo del tallo y muy juntas. Flores de color rosado o púrpura dispuestas en grupos densos en forma de espiga. Florece entre febrero y julio.

Habita en los claros de matorral y monte bajo, también en campos de secano abandonados y bordes de caminos. Prefiere los suelos calizos, aunque también prospera en los suelos de rodono.

Muy abundante en Riba-roja, presente prácticamente en todas las cuadrículas.

Endemismo de amplia área iberolevantina. Incluimos aquí las citas de *C. monspeliensis* subsp. *fontqueri* y de *C. monspeliensis* subsp. *syrtica*.

Se usa como medicinal para cicatrizar y desinfectar las heridas, también como antidiarreico.

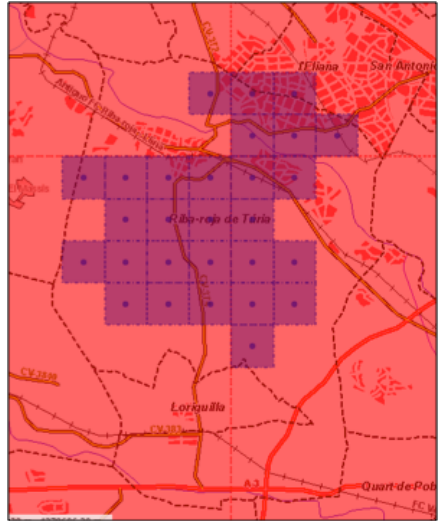

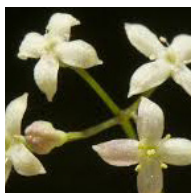
Herba perenne, semillenya, de 10 a 20 cm d'alçada, a voltes estesa, tija recta, frondosa, fulles molt xicotetes, linears, amb i sense dents, disposades al llarg de la tija i molt juntes. Flors de color rosat o púrpura en forma d'espiga.

Floreix entre febrer i juliol.

Habita en els clars de matollar i monte baix, també en camps de secà abandonats i vores de camins. Prefereix els sòls calcaris, encara que també prospera en els sòls de rojos. Molt abundant en Riba-roja, present pràcticament en totes les quadrícules.

Endemisme d'àmplia àrea iberollevantina. Inclouem ací les cites de *C. monspeliensis* subsp. *fontqueri* i de *C. monspeliensis* subsp. *syrtica*. S'empra com a planta medicinal per a cicatritzar i desinfectar les ferides, també com antidiarreic.

Galium valentinum

Cuajaleches.

Qualladora.

RUBIÁCEAS / RUBIÀCIES

Hierba perenne, tendida, que puede llegar hasta los 30 cm de longitud, de tallos finos, angulosos y ásperos al tacto, hojas verticiladas, reunidas en grupos de 6 o 7 alrededor del tallo, flores pequeñas, amarillas, reunidas en inflorescencias poco densas, frutos muy pequeños y brillantes.

Florece de abril a junio.

Habita en suelos calizos, formando parte de matorrales y pastizales secos.

Esta familia es fácil de reconocer por las hojitas dispuestas en grupos alrededor del tallo y a lo largo de él. Los trozos de ramas y los frutos se pegan a la ropa gracias a unos dientecitos dispuestos en el tallo y las hojas, a veces también en los frutos.

El nombre de valentinum alude a su origen, presente en las tres provincias, de donde se ha extendido hacia territorios colindantes como Murcia, Albacete y Cuenca.

En Riba-roja es bastante rara, localizada en el Barranc de Porxinos y alrededores.

Antiguamente se usaba para cuajar la leche en la fabricación de quesos.

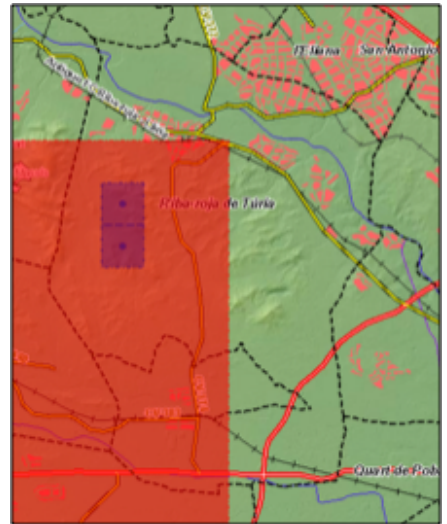

Herba perenne, estesa, que pot arribar fins als 30 cm de longitud, de tiges fines, angulosos i aspres al tacte, fulles verticil·lades, reunides en grups de 6 o 7 al voltant de la tija, flors xicotetes, grogues, reunides en inflorescències poc denses, fruits molt xicotets i brillants. Floreix d'abril a juny.

Habita en sòls calcaris, formant part de matollars i pasturatges secs.

Aquesta família és fàcil de reconèixer per les fulletes disposades en grups al voltant de la tija i al llarg d'aquesta. Els trossets de branques i els fruits s'apeguen a la roba gràcies a unes dentetes disposades en la tija i en les fulles, a voltes també en el fruit.

El nom de valentinum al·ludeix al seu origen, present en les tres províncies, d'on s'ha estès fins a territoris limítrofes com Múrcia, Albacete i Conca.

En Riba-roja és prou rara, localitzada en el Barranc de Porxinos i al voltant.

Antigament s'emprava per quallar la llet en la fabricació de formatges.

Antirrhinum litigiosum

Boca de dragón, conejitos.

Conillets.

SCROFULARIÁCEAS / SCROFULARIÀCIES

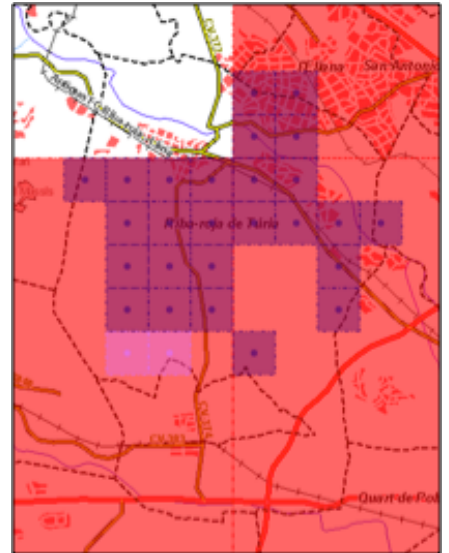
Hierba perenne, hasta 1 m de alzada, tallos gruesos, erguidos, muy ramosos, hojas inferiores opuestas, las superiores alternas, de lineares a lanceoladas, flores grandes, de rosadas a púrpuras, dispuestas en inflorescencias terminales muy glandulosas, pegajosas, frutos en forma de cápsula de aproximadamente 1 cm de largo, con pelos.

Florece desde marzo a julio.

Habita en suelos pedregosos, fisuras de rocas, espartales, matorrales, campos abandonados, bordes de caminos, principalmente en suelos calizos.

Es uno de los endemismos más comunes, de amplia presencia en la Península Ibérica, en la provincia de Alicante no es tan abundante. En Riba-roja abunda por todas partes, presente en casi todas las cuadrículas, incluso las ribereñas.

Eficaz contra las inflamaciones, externamente se aplica en cataplasmas en caso de erupción o sarpullido.

Herba perenne, de fins a 1 m d'alçada, tiges grosses, erectes, molt ramoses, fulles inferiors oposades, les superiors alturnes, de linears a lanceolades, flors grans, de rosades a púrpures, disposades en inflorescències terminals molt glanduloses, apegaloses, fruit en forma de càpsula aproximadament 1 cm de llarg, amb pèls.

Floreix des de març fins a juliol.

Habita en sòls pedregosos, clevills de roques, espartars, matollars, camps abandonats, voreres de camins, principalment en sòls calcaris.

És un dels endemismes més comuns, d'àmplia presència en la Península Ibèrica, en la província d'Alacant no és tan abundant. En Riba-roja abunda per totes bandes, present en quasi totes les quadrícules, fins i tot en les de ribera.

Eficag contra les inflamacions, externament s'aplica en cataplasmes en cas d'erupció o granellada.

Scrophularia auriculata
subsp. *pseudoauriculata*

Falsa betónica mayor.
Sabonera.

SCROFULARIÁCEAS / SCROFULARIÀCIES

Hierba perenne, acuática, con rizoma, ramificada desde la base, que puede llegar hasta 2,5 m de altura, hojas grandes (hasta de 20 x 12 cm), de forma ovalada o lanceolada, con segmentos laterales, borde serrado. Flores en inflorescencia muy alargada, corola bilabiada, verde-amarillenta, con el labio superior púrpura.

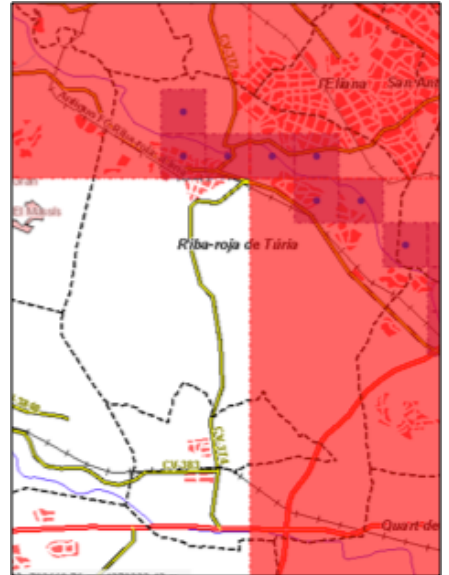
Florece en verano, de mayo a septiembre.

Endemismo de amplia área iberolevantina, presente en las tres provincias valencianas.

Habita en riberas de ríos, arroyos, bordes de acequias, balsas de agua y estanques, formando parte de carrizales y juncales.

Planta muy común en la ribera del río Turia y en las acequias de Riba-roja, localizada en todas las cuadrículas correspondientes a las riberas del río.

Sus hojas, recolectadas en verano, son purgantes.

Herba perenne, aquàtica, amb rizoma, ramificada des de la base, que pot arribar fins a 2,5 m d'alçada, fulles grans (fins a 20 x 12 cm), de forma ovalada o lanceolada, amb segments laterals, contorn serrat. Flors en inflorescència molt allargada, corol·la bilabiada, verd-groguenca, amb el llavi superior púrpura.

Floreix en estiu, de maig a setembre.

Endemisme d'àmplia àrea iberollevantina, present en les tres províncies valencianes.

Habita en riberes de rius, rierols, marges de sèquies, basses d'aigua i estanys formant part dels canyissars i jonqueres.

Planta molt comú en la ribera del riu Túria i en les sèquies de Riba-roja, localitzada en totes les quadrícules corresponents a les riberes del riu.

Les seues fulles, recol·lectades en estiu, són purgants.

Verbascum giganteum

Gordolobos, guardalobos.

Candelària.

SCROFULARIÁCEAS / SCROFULARIÀCIES

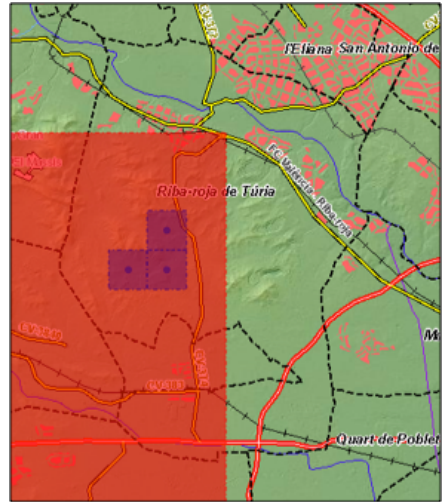
Hierba bianual, con hojas dispuestas en roseta, que al año entallece sobrepasando el metro y medio de altura. Inflorescencia muy alargada, erecta, de flores amarillas que aparecen desde junio hasta agosto. Hojas grandes, muy pelosas.

Presente en las tres provincias valencianas, en comarcas próximas al litoral, resulta muy raro en todo el Parc Natural del Túria, hallándose solamente en Riba-roja de Túria, en las lomas de la Cova del Colom y La Llidona.

Habita en laderas soleadas y pedregosas, junto con el esparto, romero y tomillo.

Es pariente de otro gordolobo mucho más común: *Verbascum sinuatum*, también llamado "orella de burro", con hojas más lobuladas y que abrazan al tallo.

Las flores, en infusión, alivian los catarros.

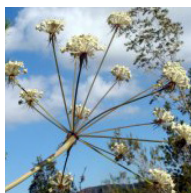
Herba bianual, amb fulles disposades en roseta, que a l'any forma la tija sobrepasant el metre i mig d'alçada. Inflorescència molt allargada, erecta, les flors grogues que apareixen des de juny fins a agost. Fulles grans, molt piloses.

Present en les tres províncies, en comarques pròximes al litoral, resulta molt estrany en tot el Parc Natural del Túria, trobant-se només en Riba-roja de Túria, en les llomes de la Cova del Colom i La Llidona.

Habita en les vessants assolellades i pedregoses, junt amb l'espart, romer i timó.

Està emparentat amb altre "gordolobo" molt més comú: *Verbascum sinuatum*, també anomenat "orella de burro", amb les fulles més lobulades i abracen la tija.

Les flors, en infusió, alleugeren els refredats.

Guillonea scabra

Fenollosa.

Fenollosa, fenoll bord.

UMBELÍFERAS / UMBEL·LÍFERES

Hierba perenne, perteneciente a la familia del hinojo, perejil, anís, etc., de hasta 1,20 m de altura, robusta, con hojas muy divididas y basales, pelosas, que nacen en primavera, flores en umbela muy grande, un tipo de inflorescencia característico de esta familia en forma de radios de paraguas. Pétalos de color blanco, radios en número de 7 a 13. Frutos de 1 cm, con alas.

Florece entre julio y septiembre, cuando está sin hojas, que salen en primavera.

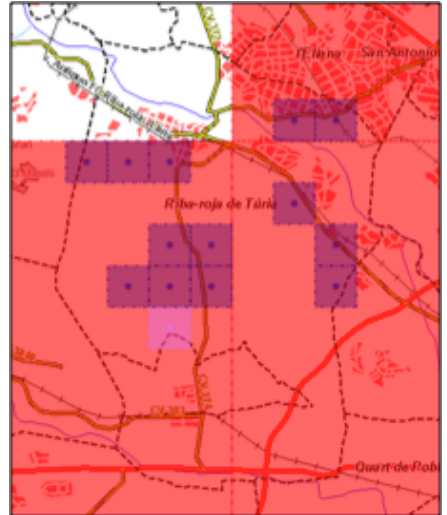
Endemismo iberolevantino con amplia presencia en la Península Ibérica, presente en las tres provincias, muy común en Riba-roja. Crece en espartales, matorrales, bordes de caminos, cunetas y pastizales.

Herba perenne, pertanyent a la família del fenoll, julivert, anís, etc., de fins a 1,20 m d'alçada, robusta, amb fulles molt dividides i basals, piloses, que naixen en primavera, flors en umbel·la molt gran, un tipus d'inflorescència característica d'aquesta família en forma de radis de paraigua. Pètal color blanc, radis en número de 7 a 13. Fruit d'1 cm, amb ales.

Floreix entre juliol i setembre, quan està sense fulles, que ixen en primavera.

Endemisme iberolevanti amb àmplia presència en la Península Ibèrica, present en les tres províncies, molt comú en Riba-roja. Creix en espartars, matollars, marges de camins, cunetes i pasturatges.

BIBLIOGRAFÍA BÁSICA / BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- BANCO DE DATOS DE BIODIVERSIDAD DE LA COMUNIDAD VALENCIANA, GENERALITAT VALENCIANA (bdb.cma.gva.es/).

- MATEO, G. & M.B. CRESPO (2014). CLAVES ILUSTRADAS PARA LA FLORA VALENCIANA. Monografías de Flora Montibérica, 6. Ed. Jolube. Jaca.

- PEÑA RIVERA, A., P.P. FERRER-GALLEGO, J. RIERA VICENT, J. FABADO ALÓS & G. MATEO SANZ (2017). Flora vascular del Parc Natural del Túrria. Generalitat Valenciana. València.

- QUILES HOYO, J (2018). FLORA SILVESTRE DEL MEDITERRÁNEO OCCIDENTAL. www.florasilvestre.es/mediterranea/

- SERRA, L., C. FABREGAT & al. (2000a). DISTRIBUCIÓN DE LA FLORA VASCULAR ENDÉMICA, RARA O AMENAZADA EN LA COMUNIDAD VALENCIANA. Conselleria de Medi Ambient, G.V. Valencia.

Índice alfabético de las especies

Índex alfabètic de les espècies

A		F	
Ajedrea	30	Falsa betónica mayor	66
Albada sedosa	48	Farigola	46
Albaida de espiga fina	50	Farigola borda	60
Albaida fina	50	Fenoll bord	70
Albaida rosa	48	Fenollosa	70
Albaida sedosa	48	Fenollosa	70
Altramuz valenciano	56	Ferradures	54
Anteojos	26	Fumana hispidula	18
Anthyllis terniflora	50		
Anthyllis lagascana	48	G	
Antirrhinum litigiosum	64	Galium valentinum	62
Apegalosa	3	Genista	52
Arbasera	20, 22, 24	Genista valentina	52
		Ginesta de graneres	52
B		Ginestell	52
Biscutella carolipauana	26	Gordolobos	68
Boca de dragón	64	Guardalobos	68
Botja fina	50	Guillonea scabra	70
Bracera	20, 22, 24		
		H	
C		Herba d'olives	30, 44
Candelària	68	Herba de ferro	54
Centaurea	20, 22	Hierba de la herradura	54
Centaurea aguilellae	20	Hierba de la sangre	14
Centaurea beltrani	22	Hierba de las úlceras	60
Centaurea de Calderona	24	Hierba pincel	60
Centaurea saguntina	24	Hiniesta	52
Colleja apegalosa	16	Hippocrepis bourgaei	54
Conejitos	64		
Conillets	64	J	
Coris monspeliensis	60	Jarilla amarilla	18
Cua de gat	32, 34		
Cuajaleches	62	L	
		Lupinus mariae josephae	56
E			
Esparceta silvestre	58		

N			
Nevadilla	14	<i>Scrophularia auriculata</i>	
		<i>pseudoauriculata</i>	66
		Setge	18
O		<i>Sideritis juryi</i>	32
<i>Onobrychis stenorrhiza</i>	58	<i>Sideritis tragoriganum</i>	
		<i>tragoriganum</i>	34
P		<i>Silene mellifera</i>	16
<i>Paronychia suffruticosa</i>	14	<i>Silene pegajosa</i>	16
Pebrella	44		
Pebrella	44	T	
Pegajosa	3	<i>Teucrium capitatum gracillimum</i>	36
Pincel	60	<i>Teucrium dunense sublittorale</i>	38
Pinzell	60	<i>Teucrium edetanum</i>	40
Pipirella	58	<i>Teucrium ronnigeri</i>	42
Pipirigallo	58	<i>Thymus vulgaris aestivus</i>	46
Poliol	36	<i>Thymus piperella</i>	44
Poliol groc	42	Timó	46
Poliol mascle	40	Timó blanc	36, 38
Poliol valencià	42	Timó mascle	40
		Timonet	46
Q		Tomillo	46
Qualladora	62	Tomillo blanco	36
		Tomillo macho	40
R		Tramussera	56
Rabet de gat	34	Trepadella	58
Rabet de gat d'espiga llarga	32		
Rabo de gato	32, 34	U	
Rabogato	32, 34	Ulleres	26
Retama	52		
Romaní	28	V	
Romer	28	<i>Verbascum giganteum</i>	68
Romero rastrero	28		
<i>Rosmarinus officinalis valentinus</i>	28	Z	
S		Zamarrilla	36, 38, 40
Sabonera	66	Zamarrilla amarilla	42
Saboritja	30		
Sajolida	30		
Sanguinària	14		
Satureja innota	30		

El Colom (Riba-roja de Túria), hàbitat de la tramussera

Este libro
se acabó de imprimir
el día 5 de junio de 2018,
Día Mundial del Medio Ambiente,
en Riba-roja de Túria (Valencia)

Este llibre
es va acabar d'imprimir
el dia 5 de juny de 2018,
Dia Mundial del Medi Ambient,
a Riba-roja de Túria (València)

parc natural
del túria

ecoRiba

AJUNTAMENT de
RIBA-ROJA DE TÚRIA